

שלוש הערות על היצירה ואחת על רושמו של קודא

(דברים בשיחת החוגים לספרות בבית הנשיא, 6.8.75)

מסימניה של יצירה גדולה – האפשרות לעסוק בה בפרטים בלבד או למצוא לה הסבר כוללני לתפיסת שונות ולעיתים מנוגדות. מידות אלה הולמות את דרכי הטיפול ביצירותיו של עגנון. "בתנותו של מר לובלין", אך יצא לאור זה וכבר מלאו הבמות הספרותיות שלנו בסקירות וברשימות ביקורת. בזמן זה שבו אנו מסובים אוסיף את הערותי אני ואת רשמי.

הרקע החברתי-תרבותי המשותף ביצירה

הרומן "בתנותו של מר לובלין" הופיע בשלמותו לאחר פטירתו של עגנון, והוא מצטרף לשורה ארוכה של יצירות מפלי עטו. זכרני פליאתי ותהייתי כש"נפגשתי" עם סיפורי עגנון לראשונה, בשנות השלושים. עתה, במרחק השנים, תוך חיפוש קשרים ומובנים נראה שמסתמנות בבירור שלוש חטיבות ביוגרפיות-גיאוגרפיות ביצירותיו:

א. גליציה – שאף היא משולשת – גליציה הקמארית של "הכנסת כלה"; גליציה הגשמית של "סיפור פשוט"; וגליציה הרומנטית של "אורח נטה ללון".

ב. ארץ-ישראל – בראייה רומנטית ביצירתו הסיפורית המוקדמת, כגון "גבעת החול", "אצל חמדת", "שבועת אמונים", ועוד... ובראייה סאטירית ב"פרקי ספר המדינה" ובסיפורי "ספר המעשים". ב"תמול שלשום" משוקע מזה זמנה. ואופיינית ההבטחה הכתובה בסוף הרומן, ואולי מצויה הגשמתה בעובון ועוד תפורסם. וכך כתוב שם: "מעשי אחינו ואחיותנו בני אל חל, עם ה', העובדים את אדמת ישראל לשם ולתהילה ולתפארת... יבואו בספר חלקת השדה".

ג. גרמניה – דומה כמות שהיא, כמו שרואה אותה הלך בלתי מעורב, המעוכב בה, ועקב העיכוב רואה ומספר. זו גרמניה של "פנים אחרות" ושל "פרנהיים" ושל "עד הנה", גרמניה של מלחמת העולם הראשונה ושל השנים שבשוליה. גרמניה זו היא רקע ומהות של "בתנותו של מר לובלין", בה אנו דנים. רקע ומהות – משום שהיא תחנת ביניים ונקודת תצפית שממנה משקיף עגנון ברומנית על העבר – הלא היא גליציה הנערצת, ועל העתיד – הלא היא ארץ-ישראל הרומנטית.

מבנה היצירה "בתנותו של מר לובלין"

זהו רומן משונה. אין הוא שייך ליצירות העלילתיות, המתארגנות סביב אירוע או דמות ואינן זקוקות למוטיבציה תיצונית. ואף לא לסיפורים הפתוחים בעלי הגוון הסימבולי-אליגורי, כגון "עידו ועינים", "ספר המעשים", ואחרים. "בתנותו של מר לובלין" הוא רומן פנוראמי. מסגרתם של אלה רפואה מדעת, עיקרם תאור רחב ומגוון של אנשים ושל מקרים והחוס המקשר ביניהם אסוציאטיבי גרידא. כך "בהכנסת כלה" – העגלה שבה נוסע ר' יחזקאל מעיירה לעיירה ומצדיק לצדיק. ובדומה לכך הרכבת ב"ספר תכלית המעשים", ובדומה לדומה ישיבתו של מר עגנון – והרי כתוב מפורשות ביצירה – "בתנותו של מר לובלין כיום ששי אחר הצהריים, ללא עיתון וללא טלפון – פרט לספר הטלפונים המזמן כאחת צדיקים עם רשעים. יושב לו אותו אדם ונותן דרור למחשבותיו. ומחשבותיו – שליחיו", דומות לבובות התיאטרון המתוארות בספר.

הרומן הפיקארסקי רפוי המבנה – שמא הוא ראוי להיקרא רומן ריאליסטי "שהרי משקף הוא חיים איך-סופיים, בעלי זרמים בכל כיווני השטח והזמן, בעלי מכפלות איך-סופיות של מפגשי דמויות ואירועים, חיים אוקיאניים שאינם ניתנים לתחושה ברומנים העלילתיים הסגורים. "בתנותו של מר לובלין" כ"דון קישוט", כ"מסעי גוליבר" ו"הנפשות המתות" משקפים את רצף מלאות ההווה. בהם גם תיאורים אפיים של איים מוגדרים ושל גדות מפורצות, אך מעל לכל נישאים אנו כזרם והודות לניווטו המהימן של המספר, נכנסים בשלום ויוצאים בשלום.

בתחום משמעות-העל

בראש ובראשונה מוכתב הרומן על ידי יצר היצירה, הסיפור והתיאור. אך מצטרפת משמעות-על. מירב המרכיבים מובילים למחשבה שהדרך הרצויה היא שילוב הישן בחדש. זהו בעצם סיפורו של מר לובלין במעשה חנותו בשכונה הנושנה בקרב הדירות השייכות לו. וכך יש להבין את ביקורו של מר שטרן ואת החלום על הקיסר, וכן ויינוורצל המסמל עידן גן העדן וכן פרטים רבים אחרים.

משה שמיר קרא למאמרו על עגנון בקובץ "יבול שי" – "התרמיל הקרוע". ומענין, שעגנון כותב בספרנו: "מעוכב אני מלחזור, שהיאן אשים את חפצי במוזודה קרועה, שהרי יפלו ויאבדו חפצי, ולחזור בלא חפצי אי-אפשר, שיש בהם דברים שאני צריך להם". ובמילים אחרות נפרש את הדברים כך: בדרך מאוצרות העבר (גליציה) אל מתוו חפץ העתיד (ארץ-ישראל), נקרעה מוודתנו ומעוכבים אנו מלקחת איתנו את שאי אפשר בלעדיהם (ערכי עבר ומסורת אבות).

ולבסוף, על רושמו של קודא

צידוקה של היצירה איננה לא כמשמעות ולא בהכללות שמחוצה לה, כי אם ביצירה עצמה. זכרני שעדה גראנד – הלא היא לאה גולדברג – כתבה ב"המשמר", כשהופיע "תמול שלשום" לעגנון, שנוכח תופעת טבע אדירה: הר מתנשא, ים גועש, מרחבים איך-סופיים – נשאים קודם כל פעורי-פה, מוכים תדהמה. מאוחר יותר יבואו ההסברים ההגיוניים-למדניים, גיאוגרפיים, גיאולוגיים וכדומה... ותחושה מעין זו ליותה אותי בקריאה הראשונה של ספרנו.

קריאה ב"בתנותו של מר לובלין" היא טיול נעים מלא הפתעות, הרפתקני במקצת, בפלאי אדם ועולם, טיול שבו מלווה אותנו זקן ורגיל, מדריך מנוסה וחכם שיש לו שהות להראות ולהעיר בפיקחות שובבית על הכול ועל כולם, על בחורי הישיבה שהגיעו למערב, על לובלין "המתקדם", על הזלצמנים ועל שאר בני ברית ושאינם בני ברית.

אומר עגנון שם, "מכל מקום את זמני העברתי". – ואף אנו את זמננו מעבירים בתחושת המלאות של גועם מהול בצער עילאי, צער על שכך המה הדברים.

ואסיים במובאה נוספת מעגנון מתוך "אורח נטה ללון": "עומד לו אותו אדם כאבן שתלשה פסל מן ההר לעשותה צורה וזרקה מידו, מפני שלא היתה ראויה לצורה. מוטלת לה אותה אבן במקום שניטלה משם ואינה נדבקת למקומה ובאים עפר וצרורות ונדבקים בה והיא מעלה עשבים כאדמה טובה, והקדוש ברוך הוא מפריח טללים ומוריד גשמים והעשבים גדלים והולכים. לפי שורת השכל יכולה אותה אבן להיות מרוצה שהרי נעשתה קרקע לעצמה שמצמיחה עשבים ופעמים ציץ ופרח. ולמה אינה שמחה? מפני שאינה שוכחת שעה שהיתה מונחת בכף ידו של הפסל. מפני מה לא עשאה היוצר צורה? טרוד היוצר במלאכתו ואינו נענה לכל שואל. ואפילו היה נענה אין בידי האבן ליטלטל, מפני שעפר וצרורות נדבקים בה. ומאחר שהיא מונחת במקומה צופה היא על סביבותיה. כאבן זו נביט אף אנו, כל שכן שיש לנו פנאי להביט ולראות."